

Euroopan metsänenetsit Unohdettujen pienporonhoitajien historiaa

Venäjän Euroopan puoleisia ja Siperian läntisiä tundria ja metsätundria asuttavat tundranenetsit muodostavat nykyään Venäjän lukumääräisesti suurimman pohjoisen alkuperäiskansan. Niin tutkijat kuin nenetsitkin ovat pitäneet menestyksen syynä suurporonhoitoa, joka on kyennyt ympäröivän yhteiskunnan muutoksista huolimatta sopeutumaan ja kukoistamaan. Tämä *nenej jilenggana*, oikea elämäntapa, merkitsee tundranenetsille paimentolaiselämää, jossa liikutaan vuosittain pitkiä etelä-pohjoissuuntaisia matkoja laitumelta toiselle (Harjutši 2001: 12).

Poropaimentolaiselämän ihanteen vastakohtana pidetään yhtäältä metsänenetsille tai hanteille tyypillistä pienporonhoidon, metsästyksen ja kalastuksen yhdistelmää, jota voidaan luonnehtia puolipaimentolaiseksi. Toisaalta myös kyläelämä tai eläminen kodassa kylän lähetyvillä on pitkään merkinnyt nenetsille epäonnistumista. 1800-luvun nenetsikuvaukset heijastavat näitä mielikuvia ja sisältävätkin vähintään kahdenlaisia nenetsejä: kurjia, porotta kylien lähetyvillä tai kylissä eläviä ja tundralla, vapaana jutaavia. (esim. Castrén 1852: 189–192, 212–216, 244–245; Šrenk 1855: 125–127, 522–526.)

Suurporonhoito kehittyi nenetsien parissa kuitenkin varsin myöhään, 1700- ja 1800-lukujen aikana. Etenkin nenetsien läntisillä asuma-alueilla eli Venäjän Euroopan puoleisilla tundrilla suurporonhoito kehittyi vuorovaikutuksessa paikallisen alkuperäis- venäläisen ja komiväestön kanssa. Se ei ole ollut yksisuuntainen muutos metsästäjä-keräilijä-yhteisöstä kohti kehittyneempää poropaimentolaisyhteisöä. Vaikka 1700- ja 1800-lukujen muutosten päälinjat olivat samankaltaisia, paikallisella tasolla on ollut enemmän varaa ja tarvetta neuvotella elinkeinojen sopeutumisesta toisiinsa.

Euroopan tundrilla vallankumousta edeltävinä vuosisatoina eläneet metsänenetsit muodostavat hyvän esimerkin tällaisista paikallisen tason neuvotteluista. Nämä nenetsit ovat jääneet tutkimuksissa taustalle osin niukan historiallisen aineiston vuoksi, osin nimenomaan poronhoidon syntyymiseen ja kehittymiseen keskittyneiden tutkimusintressien tähden. Euroopan metsänenetsejä ei pidä sekoittaa Ural-vuorten itäpuolella asuviin metsänenetsiihin, joiden kieltä ja kulttuuria on niin ikään tutkittu sangen niukalti ja jotka muodostavat edelleenkin kielellisen ja kulttuurisen yhteisön (esim. Verbov 1936; Toulouze 2003). Siperian ja Euroopan metsänenetsejä yhdistää ainoastaan se, ettei näiden yhteisöjen jättäytymistä suurporonhoidon ulkopuolelle voida pitää yksioikoisesti epäonnistumisen seurauksena.

Metsästäjistä poronhoitajiksi

Igor Krupnikin mukaan suurporonhoito alkoi kehittyä koko pohjoisen Euraasian alueella aikaisintaan 1600-luvun lopulla, mutta käytännössä muutos tapahtui 1700- ja 1800-lukujen aikana. Porojen lukumäärän kasvaminen ja kasvattaminen nivoutuivat sekä ilmaston kylmenemiseen että lukuisiin sosiaalisiin ja taloudellisiin tekijöihin. Krupnik on osoittanut, että niin peuroille kuin poroille suotuisamman kylmemmän 1700-luvun ja 1800-luvun alun aikana Venäjän hallinto lujitti otettaan pohjoisilla alueilla. Hallinto tuki nenetsien parissa tapahtuvaa sosiaalista jakautumista, joka johtui esimerkiksi nenetsien välisestä murenevasta yhteisöllisestä solidaarisuudesta. Tämä mahdollisti ajatuksen suurten, yksityisten porolaumojen omistuksesta metsästäjäyhteisöjen yhteisvastuullisen talouden sijaan. Laajenevan turkiskaupan vuoksi nenetsit tarvitsivat yhä enemmän poroja niin itse metsästyksessä kuin kaupankäynnissäkin. Lisäksi Venäjän kasvava hallinto tarvitsi porokyydittäjiä enemmän. Laumojen kasvattaminen edellytti lisäksi ymmärrystä sen koon säätelyn mekanismeista, mikä kehittyi myös 1600-luvulta alkaen. (Krupnik 1976; 1993: 160–170.)

Krupnik korostaa, että siirtyminen suurporonhoitoon, jossa poro – ei peura – on pääasiallinen ravinnon ja nahkojen lähde, ei tapahtunut nopeasti, vaan kymmeniä vuosia kestäneissä aalloissa. Muutos on kuitenkin vallankumouksellinen. Krupnikin jälkeen nomadismin tutkijat ovat korostaneet edelleen muutoksen asteittaisuutta, mutta myös poropaimentolaisyhteisöjen elinkeinovalikoimien moninaisuutta ja joustavuutta sekä itse yhteisöjen sisäistä muuntelua elinkeinoissa. (Esim. Stammler 2005: 46–49, 209–231; Layton et al. 1991.)

Juuri muutoksen asteittaisuus, elinkeinojen sisäinen moninaisuus ja joustavuus on tärkeä pitää mielessä tarkasteltaessa Euroopan puoleisten nenetsien, erityisesti metsänenetsien, 1700- ja 1800-lukujen etnistä historiaa. Poronhoidon kehittymisen lisäksi pohjoisen Venäjän yhteisöt kävivät läpi lukuisia muitakin muutoksia, jotka olivat pääosin toisiinsa limittyneitä (laajemmin esim. Lašuk 1958). Vaikka suurporonhoito kehittyi huomattavimmaksi, kannattavimmaksi ja arvostetuimmaksi elinkeinoksi alkuperäisväestön parissa, ei se ollut koskaan ainoa, kaikille mahdollinen tai kaikkien haikailema vaihtoehto.

Metsästäjiä ja poronhoitajia

Kuten venäläinen tutkija Boris Dolgih on todennut, Euroopan puolella asuvien metsänenetsien olemassaolo ei ole ollut mikään salaisuus (Dolgih 1970: 22). Nimitystä *metsäsamojedi* on käytetty aivan nenetsien läntisimmillä asuinalueilla liikkuneista nenetseistä, mutta myös idempänä asuneista, Ust-Tsilman ja Ižman alueen nenetseistä. Euroopan puoleisilla alueilla nenetsien nimitykset viittasivat yleisemmin ainoastaan heidän asuinalueisiinsa, mutta niihin nivoutui myös käsityksiä elinkeinoista: jo 1600-luvun dokumenteissa tunnetaan Kaninin, Timanin, Pustojen järven, Pustozerskin kaupungin tienoiden, Vaigatšin, Novaja

Zemljan, Karan ja Jugorin samojedit. Lisäksi ilmaisi *kamenskije samojedy*, kivi-samojedit, viittaa Uralin vuoriston lähetyvillä asuviin nenetsihin. (Smirnov 1957.) Asuinalueiden lisäksi nimitys on liittynyt pyydettyihin eläimiin, jotka metsän rajassa ja tundralla sekä meren rannalla eroavat toisistaan.

Paikalliset nimitykset eivät olekaan olleet yksiselitteisiä: esimerkiksi 1800-luvun puolivälissä on ollut tavanomaista jakaa Euroopan puoleiset nenetsit kolmeen erilliseen ryhmään: Suuren maan (Bolšezemelskaja tundra) tundra-samojedeihin, Petšora-joen länsipuolta asuttaviin Kaninin ja Timanin samojedeihin ja Petšora-joen alueella liikkuviin metsäsamojedeihin. (Dolgi 1970: 23.) Dolgi ja hänen työtään jatkanut Vasiljev liittävät vielä nämä kolme ryhmää nenetsien varhaisiin sukuihin, joiden rekonstruktio on ollut tutkijoiden päämäärä. Näin ollen Suurta maata asuttivat alun perin Tysyjan, Lehen ja Vyutsin suvut ja Timania ja Kaninia Lehen, Velin ja Vanjuitan suvut. Metsäsamojedit taas jakaantuivat Hetanzeihin, Vanjuitoihin ja Veleihin. (Dolgi 1970: 23; Vasiljev 1979: 75–85, 134–156.) Kaikissa edellä esitetyissä jaotteluissa asuinalueet ja elinkeinot limittyvät toisiinsa.

Kun nenetsien poronhoito ei ollut vielä 1600-luvun aikana kovin kehittyntä, kaikki nenetsit edustivat metsästäjiä, kalastajia tai merinisäkäspyyttäjiä, jotka käyttivät poroa vetojuhtana. Elinkeinojen eriytyminen ja sukujen hajaantumisen metsänraja-alueille ja tundralle on tapahtunut 1700-luvun lopun ja 1800-luvun aikana poronhoidon kehittymisen rinnalla. Alati liikkeessä olevat nenetsit ovat olleet agraarikulttuuria edustaville kuvaajille ongelmallisia. Niinpä kaikista aikalaiskuvauksista ei käy ilmi, kertovatko ne sattumalta esimerkiksi kesäaikaan tai markkinoilla tavatuista nenetseistä vai alueella pääosin elävistä yhteisöistä. Esimerkiksi porosairauksista ja poronhoidolle epäedullisista talvista johtuneet massakuolemat ja äkkiköyhtymiset pitivät alkuperäisväestöä liikkeessä 1800-luvulla muutoinkin, mikä hankaloittaa muun ohella kokonaiskuvan hahmottamista.

1600- ja 1700-luvuilla nenetsejä on tavattu talvisaikaan Äänisjoen alajuoksulla ja jopa Äänisjärven pohjoisilla rannoilla asti. Nenetseillä on muun muassa ollut 1600-luvun lopulla kiinteät suhteet Vienanmeren Äänislahdella sijaitsevan Krestnyjn luostarin kanssa. Näiden vierailujen rinnalla nenetsien tiedetään liikkuneen säännöllisesti Kuloj-, Dvina- ja Pinega-jokien rannoilla ja Moržovetsin saarella. He ovat todennäköisesti palanneet kesäisin Kaninin niemimaalle. (Kalinin 1929; Kolytševa 1956: 76; Smirnov 1957: 138.) Luultavasti 1800-luvun alun väenlaskuissa Kaninin ja Timanin samojedien joukossa ”metsäperheiksi” nimetyt yhteisöt ovat 1600-luvun dokumenttien nenetsien jälkeläisiä. Heidän kerrotaan viettävän syksystä kevääseen ulottuvan ajan metsissä Mezen- ja Pinega-jokien välimaastossa tai lähempänä meren rantaa Zimni Beregillä. Näistä perheistä kaikki eivät lähteneet kesäksi Kaninin niemimaalle, vaan jäivät pomorikyliin. (Vasiljev 1979: 139.)

Vaikka näistä niin sanotuista Kaninin metsäenetseistä ei ole juurikaan tarkempia tietoja, voidaan heidän otaksua olleen metsästäjiä, kalastajia ja pienporonhoitajia, joiden talous on perustunut läheiseen vuorovaikutukseen paikal-

listen venäläisten kanssa. Vielä vuoden 1927 aikana Kulojn kunnassa liikkunut Jedemski kertoi samojedeista, joista osa pitäytyi koko vuoden metsän ja kylän lähistöllä, vaikka suurin osa jutasi kesäksi Kaninin niemimaalle. Talvisin Kulojn kunnan nenetsit asuivat alueen kylistä vuokraamissaan asunnoissa ja valmistautuivat kesään sekä kävivät kauppaa. (Jedemski 1930; myös Brjuhanov 1930.)

Laajimmin Euroopan puolella asuviin metsänenetseihin liittyviä kysymyksiä käsitelleen Dolgihin tutkimukset ovat keskittyneet idempänä asuneisiin Euroopan puoleisiin metsänenetseihin. Dolgihin kehittämät kieleen liittyvät hypoteesit on myöhemmin osoitettu kantamattomiksi, mutta muutoin hänen hahmottelemansa päälinjat ovat yleisesti hyväksyttyjä (Homitš 1976: 98–101, 113). Ne asettuvat osaksi nenetsien tai laajemmin samojedikieliä puhuvien yhteisöjen historiaa tai etnogenesistä tutkivaan neuvostoaikaiseen keskusteluun, jossa etnoksen syntyä ja kehittymistä pyrittiin tarkastelemaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti (esim. Vasiljev 1979; Homitš 1976).

Metsänenetsien levinneisyyttä, liikkumista ja sukulaisuutta selvitellessään Dolgih on keskittynyt erityisesti Ust-Tsilman ja Ižman läheisyydessä asuviin metsänenetseihin, jotka esiintyvät hallinnollisissa lähteissä jo 1600-luvulla. Hän kuvaa heidät metsässä tai metsän ja tundran rajalla liikkuneina ryhminä, joiden elämäntapaa kuvaa hyvin Lepehinin selostus 1700-luvun lopulta:

Ižman samojedit [...] pyytävät tundran järvillä, jotka ovat Pustozerskin samojedien omistuksessa [...] Ižman samojedit pyytävät enemmän metsäeläimiä kuin Pustozerskin samojedit [...] heillä on huomattavasti vähemmän poroja kuin Pustozerskin samojedeilla. [...] Ižman samojedit harjoittavat ainoastaan metsäelinkeinoja. (Lepehin 1805; siteerattu Dolgih 1970: 24.)

Näiden metsänenetsien elinkeinonharjoitus on keskittynyt Usa- ja Ižma-jokien ja niiden sivujokien tienoille. Kuten nenetsien parissa lähetystyötä 1800-luvun alussa tehnyt Veniamin (1858: 37–38) mainitsee, Ust-Tsilman ja Ižman metsänenetsit pyytävät karhuja, ahmoja, näätiä, kärppiä, oravia, jäniksiä, peuroja, ketuja, naaleja ja susia.

Nämä pääasiassa komien asuttamilla alueilla asuneet metsänenetsit muistetaan parhaiten niin sanotuista Kolvan nenetseistä, jotka ovat komia puhuva, nenetsien materiaalisen kulttuurin piirteitä säilyttänyt kylään asettunut yhteisö (esim. Homitš 1976: 148; Istomin 1999). Kolvalaisten elinkeinon ytimen muodostivat karjanhoito, metsästys ja kalastus; heidän poronhoitonsa muistutti ižmalaisten puolinomadista ja markkinoille suuntautunutta poronhoitoa. Pohjoisemmassa asuvien tundranenetsien ja etelän markkinoiden välittäjänä toimiminen takasi Kolvan nenetsien toimeentulon, minkä vuoksi kylään asettuminen on ollut houkutteleva vaihtoehto, mutta myös sosiaalisilla suhteilla ja kristinuskoon kääntymisellä on ollut vaikutuksensa. (Istomin 1999.) Esimerkiksi Latkinin matkaoppaana toiminut nenetsi ylisti vuolaasti tundralla elämistä eritoten sen tarjoaman vapauden ja riippumattomuuden näkökulmista. Kun Latkin kysyi, miksi mies kuitenkin asui Kolvan kylässä, mies nimesi syyksi vaimonsa, joka halusi pitäytyä siellä (Latkin 1853: 118–120).

Ust-Tsilman ja Ižman metsäenetsit eivät muodostaneet ainoastaan kolvalaisten kulttuurista hybridiä, joka kehittyi vasta varsin myöhään. Dolgih on osoittanut, että osa näistä metsäenetsistä liikkui Uralin vuorten yli Vojkariin, jonka verokirjoihin he kuuluivat. Itse asiassa Dolgihin mukaan juuri Ust-Tsilman ja Ižman metsäenetsit asuivat alueella, jonka läpi kulki pomorien ja komien vanhastaan tuntema reitti Uralin vuorten yli. Liikehdintä oli molemminpuolista ja Dolgih esittää, että 1600-luvun lopulla Siperian puolella verokirjoissa olleet niin sanotut Vojkarin metsäenetsit olisivat muodostaneet yhtenäisen etnografisen – kielellisestä metsäenetsien ryhmästä eronneen – yhteisön Uralin länsipuolella asuneiden metsäenetsien kanssa. (Dolgih 1970: 33–35.) Vojkarin metsäenetsien esimerkki osoittaa, että metsävyöhykkeellä pitäytymisen syynä ei voida pitää ainoastaan poronhoidossa tai ennemminkin suurten porotokkien kasvattamisessa epäonnistumista. Uralin yli ulottunut kauppareitti on selvästikin tarjonnut reitin varrella ja sen hankalimman kohdan suulla asuneille Vojkarin nenetsille sosiaalisen ja taloudellisen tilan, jonka puitteissa he ovat voineet sekä käydä kauppaa että kuljettaa venäläisiä kauppiaita Uralin yli.

Ižman ja Ust-Tsilman metsäenetsit muodostavat myös suuren joukon niistä orjatyövoimaksi kutsutuista nenetsistä, jotka paimensivat Ižman komien poroja. Tätä ižmalaisten ja nenetsien välistä yhteistyötä on niin aikalaislähteissä kuin sen jälkeenkin kuvattu sanakääntein, jossa nenetsit ovat näyttäytyneet ovelien komien kovasta talousajattelusta kärsivinä uhreina. (esim. Castrén 1852: 275–279; Islavin 1974; Lehtonen 1977: 50, 84–85.)

Tällaisten kuvausten taustalla on oletus siitä, että ižmalaiset omaksuivat poronhoidon nenetsiltä ja kehittivät sitä markkinoille sopivammaksi niin, että nenetsien piti väistyä heidän tieltään. Viimeaikaisissa tutkimuksissa onkin osoitettu, että komit omaksuivat nenetsiltä todennäköisesti poronhoidon muodon, jossa poroja käytettiin kuljetusvälineinä. Toisin sanoen he ovat kehittäneet oman, kaupallisemman suurporonhoitonsa rinnakkain nenetsien kanssa. Ust-Tsilman ja Ižman metsäenetsien rooli tässä kehityksessä oli komien poropaimenina toimiminen. Jako komilaisiin poroisäntiin ja nenetsipaimeniin ei tarkemmassa historiallisessa tarkastelussa ole kuitenkaan näin selvä. Vaikka nenetsien ja komien suhteet ovat olleet avoimenkin vihamielisiä, historialliset dokumentit kertovat myös nenetsien ja komien välisistä avioliitoista ja talouden vuorovaikutuksellisuudesta. (Habeck 2005: 63–68; Dwyer & Istomin 2009: 284.)

Poronhoidon varjossa

Uralin vuoriston länsipuolilla liikkuneiden metsäenetsien elinkeino muistuttaa kokonaisuutta, jonka harjoittajia Igor Krupnik kutsuu tundran ja metsätundran metsästäjä-poronhoitajiksi tai myöhäisiksi metsästäjiksi. Kokonaisuutta luonnehtivat metsästyks, kalastus, vähäinen liikkuvuus ja villieläinten käyttäminen pääasiallisena ravintona sekä vaatteiden ja asunnon valmistusmateriaalina. (Krupnik 1976: 60.) Tästä poiketen metsäenetsit ovat jo 1800-luvulla nojanneet myös poroon ravintona. Huomattavaa on, että tällä tavalla eläviä nenetsejä

kuvataan vielä 1800-luvun puolivälin jälkeisissä raporteissakin niin lännempänä kuin idässä. Tällöin ”karnivoristinen” suurporonhoito oli jo lyönyt itsensä läpi Euroopan puoleisilla tundrilla (Krupnik 1976; Ingold 1980).

Euroopan nenetsien ja erityisesti metsänenetsien historiaa pohdittaessa onkin tärkeä pitää mielessä, että etenkin 1600- ja 1700-lukujen aikana metsänenetsien elinkeino ei ole ollut poikkeuksellinen, vaan nimitys on viitannut ennen kaikkea asuma-alueeseen. Edelleen 1800- ja 1900-lukujenkin aikana metsän rajaan sijoittunut elämäntapa on ollut osa sitä elinkeinojen valikoimaa, joka alueella on ollut: se on saattanut olla kannattavaakin taloudellista yhteistyötä nenetsien, venäläisten ja komien välillä.

Suurporonhoidosta muodostui 1800-luvun aikana nenetsien parissa arvostetuksi elämäntapa. Krupnik huomauttaa, että suurporonhoidon kehittyessä tokan kasvattaminen nähtiin itsessään merkityksellisenä toimintana ja porosta muodostui varallisuuden, arvostuksen ja sosiaalisen statuksen pääasiallinen mitta. Lopulta porosta tuli myös pääasiallinen tulonlähde monille. Suuret porotokat mahdollistavat pitkät joutausmatkat. (Krupnik 1993: 171.) Juuri tällaisesta pitkiin joutausmatkoihin perustuvasta suurporonhoidosta muodostui myös elämäntapana muita arvostetumpi. Harjutšin (2001: 12) mukaan ”istuvat” (*ngamdjoda*), toisin sanoen pitkiin muuttoihin kykenemättömät metsästäjät pyrkivät kasvattamaan porojen päälukua, jotta voisivat ”nousta joutamaan”. Arvoasetelma onkin epäilemättä ollut juuri tämänlainen. Arvostettu elämäntapa jätti muut varjoonsa, vaikka metsänrajassa elävien nenetsien pyyntiin ja kalastukseen perustuva elinkeino oli myös suurporonhoitajille tärkeä samoin kuin agraarin venäläisen yhteiskunnan tuottamat tarvikkeet.

Kirjallisuus

- Brjuhanov = Брюханов, А. Ф. 1939: Лесные ненцы Архангельской области – *Известия государственного географического общества* 71(7): 1050–1056.
- Castrén, M. A. 1852: *Nordiska resor och forskningar I. Reseminnen från åren 1838–1844*. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets Tipografi.
- Dolgih = Долгих, Б. О. 1970: *Очерки по этнической истории ненцев и энцев*. Москва: Наука.
- Dwyer, Mark J. & Istomin, Kirill V. 2009: Komi reindeer herding: the effects of socialist and post-socialist change on mobility and land use. – *Polar Research* 28(2): 282–297.
- Habeck, Joachim Otto 2005: *What it means to be a Herdsman. The Practice and Image of Reindeer Husbandry among the Komi of Northern Russia*. Münster: LitVerlag.
- Harjutši = Харючи, Г. П. 2001: *Традиции и инновации в культуре ненецкого этноса (вторая половина XX века)*. Томск: Издательство Томского университета.

- Homitš = Хомич, Л. В. 1976: *Проблемы этногенеза и этнической истории ненцев*. Ленинград: Наука.
- Ingold, Tim 1980: *Hunters, pastoralists and ranchers: reindeer economies and their transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Islavin = Иславин, Владимир 1974 [1847]: *Самоеды в домашнем и общественном быту*. Budapest: Eötvös Lorand tudományegyetem.
- Istomin, Kirill 1999: Kolva Volost and Kolva Ethnographic Group as an Example of Transition from Nomadic to Settled Way of Life. An Attempt of Analysis. – *Pro Ethnologia* 8. <<http://www.erm.ee/?node=126>> Luettu 29.4.2011.
- Jedemski = Едемский, М. Б. 1930: Самоеды и оленеводство в Кулойском крае Архангельского округа. – *Известия государственного Русского географического общества* LXII(1): 33–36.
- Kalinin = Калинин, И. М. 1929: О распространении самоедов в прошлом. – *Известия государственного Русского географического общества* LXI(1): 77–80.
- Kolytševa = Колычева Е. И. 1956: Ненцы Европейской России в конце XVII–начале XVIII века. – *Советская этнография* 2: 76–88.
- Krupnik = Крупник, И. И. 1976: Становление крупнотабунного оленеводства у тундровых ненцев. – *Советская этнография* 2: 57–69.
- 1993: *Arctic Adaptations. Native Whalers and Reindeer Herders of Northern Eurasia*. Hanover and London: University Press of New England.
- Latkin = Латкин, В. Н. 1853: *Дневник Василия Николаевича Латкина, во время путешествия на Печору в 1840 и 1843 года*. Санкт Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- Lehtonen, Juhani U. E. 1977: *Ovelat izmalaiset*. Helsinki: Helsingin yliopiston kansatieteen laitos.
- Smirnov = Смирнов, А. В. 1957: К вопросу о расселении и кочеваниях племен самоеди. – *Известия весесюзного географического общества* 89(2): 137–141.
- Stammmler, Florian 2005: *Reindeer Nomads Meet the Market. Culture, Property and Globalisation at the 'End of the Land'*. Münster: LitVerlag.
- Šrenk = Шренк, Александр 1855: *Путешествие к северо-востоку Европейской России чрез тундры самоедов к северным Уральским горам. Перевод с немецкого языка*. СПб: Типография Григория Трусова.
- Toulouze, Eva 2003: The Forest Nenets as a Double Language Minority. – *Pro Ethnologia* 15: 95–108. <<http://www.erm.ee/pdf/pro15/toulouze.pdf>> Luettu 29.4.2011.
- Vasiljev = Васильев, В. И. 1979: *Проблемы формирования северо-самодийских народностей*. Москва: Наука.
- Veniamin = Вениамин, архимандрит 1858 [1855]. Самоеды мезенские. – *Этнографический сборник* 4: 19–82.
- Verbov = Вербов, Г. Д. 1936: Лесные ненцы. – *Советская этнография* 2: 57–70.